УДК 811.512.161’373.45:811.411.21

Коротков Дмитро

АРАБСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу впливу арабської мови на турецьку та старотурецьку (османську) мови. У статті проаналізовано історія взаємодії арабської та турецької мов. Підкреслено роль та значення арабізмів у сучасній турецькій мові. Розглянута проблема причин активного запозичення арабських слів у турецькій мові.

Ключові слова: *арабські запозичення, арабізми, турецька, османська.*

Постановка проблеми. На цей час арабські запозичення відіграють важливу роль у словниковому складі сучасної турецької мови. Багатовікова взаємодія турок та арабів сприяла культурному збагаченню та взаємопроникненню мов і культур цих народів. Актуальність дослідження полягає у активному застосуванні арабських та перських запозичень у сучасній турецькій мові та намагання Туреччини проводити політику «неоосманізму», що прямо вказує на її головну ціль – знову об’єднати під своєю владою весь ісламський (та тюркський) світ.

Метою статті є визначення ролі та особливостей арабських запозичень у турецькій мові, причин їх появи, а також їх впливу на розвиток турецької мовної системи.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Основу джерел складають іноземні дослідження впливу арабської на формування та функціонування сучасної турецької мови. А. Вулович у своїй роботі розглядає використання та частоти

запозичень арабських слів у турецькій мові [8]. А. Ілдирим та А. Хаджибекіроглу у своєму дослідженні звертають увагу на вплив арабської мови на турецьку після прийняття турками ісламу [9]. А.Аль-Асварі аналізує семантичні зміни арабізмів у турецькій мові [2]. Б.Алнажадат у своїй праці розглядає питання того, чому в сучасній арабській мові починає зникати пласт турецьких запозичень [3]. Х. Алтун здійснює аналіз фонетичної адаптації арабських запозичень у сучасній турецькій мові [5]. У статті В. Альшаммарі та Р. Ахмада розглядається звукова та структурна адаптація арабських запозичень у турецьку мову [4].

Н. Лішевскі концентрує увагу на трансформації політехнічного простору Османської імперії під впливом державної політики [7]. С. Доганчан-Актуна розглядає мовну політику та планування в Туреччині [1]. Також була використана енциклопедія Британніка, для отримання чіткої та структурованої інформації відносно питань, що розглядаються.

Виклад основного матеріалу. Вперше, тюркські племена зустрілися з арабськими завойовниками ще в період Омейядського халіфату (661–750), проте переломний момент у їх відносинах відбувся вже за нової династії Аббасидів, а саме під час битви при Таласі (751 р), коли тюрки та араби разом билися проти китайців. Визнавши бойові здібності тюрок, Аббасиди почали призначати їх на командні посади в армії. У період X-XI ст більша частина тюркських племен прийняла іслам. У XII ст іслам стає єдиною релігією у Центральній Азії [9, с. 719]. У той час, коли тюркські племена прийняли іслам, вони також прийняли арабську писемність, оскільки арабська мова була дуже впливовою на той час та була мовою їх нової релігії – ісламу [2, с. 1014]. Цікавим фактом є те, що багато релігійних термінів потрапили до турецької мови не напряму з арабської, а через преську. Перська мова була мовою літератури в регіоні Близького Сходу, тому вона стала містком між арабським та турецькими світами, крім того, сталася «ланцюгова реакція», коли змінена під впливом арабів перська література вплинула на турецьку літературу [9, с. 720].

XIII ст стало часом тріумфу тюрок в ісламському світі. Правитель держави Сельджуків (1040–1308) Тугрул-Бей (990–1063) отримав від халіфа титул «Емір Умера» (найвищий полководець) та захисника всіх мусульман [9, с. 721]. Турецька мова була мовою армії та повсякденного спілкування, у той час як арабська та перська домінували у науці, релігії та мистецтві. Офіційне листування та написання літератури велося перською, через що турецька довгий час не могла стати панівною в офіційній сфері. Цікава подія відбулася в 1277 році, коли лідер Карманідів Мехмед-Бей, захопивши Конью, видав наказ про обов'язкове використання турецької мови під час офіційних заходів. Саме в XIII ст закладалася основа турецької літератури, хоча вона все ще була тісно переплетена з арабо-перською традицією [9, с. 722]. З посиленням у XIV ст бейліку Османів призвело до посилення ролі простої турецької мови у дворі султанів та літературі. У цей період турецька мова стає мовою науки та літератури. Однак це правило проіснувало лише до середини XV століття [9, с. 723–724]. Важливо зазначити, що турецька мова, що використовувалася в Османській імперії у XIII-XX століттях значно відрізняється від сучасної турецької. На той час офіційною мовою була саме османська турецька - мова, що використовувала арабську бетку та велику кількість арабських та перських запозичень (Енциклопедія «Британніка»). Цікавим є те, що в Османській імперії існувала диглосія - особлива мовна ситуація, коли в одному суспільстві одночасно існують два варіанти однієї мови, які використовуються в різних ситуаціях (За Фергюсоном). В цьому варіанті це був H-варіант та L-варіант. H- варіант - це офіційна мова еліти Османської імперії, що містила велику кількість арабських та перських запозичень і використовувалась

для документації, суду та літератури. L-варіант - це народна турецька мова, яка використовувалася простим людом [7, с. 248]. XVI століття було періодом піднесення турецької літератури. Султани в цей період активно підтримували науку, мистецтво та літературу. Турецька мова в цей період стає більш вишуканою та складною. Турецька мова в цей час відноситься до найбільш культурно розвинених мов Близького Сходу, проте, вона втрачає природну гармонію та все більше перетворюючись на штучну мову [9, с. 725].

В період Танзимату (1839–1876), одночасно з появою газет, в Османській імперії починає формуватися нова група інтелектуалів, яка починає підтримувати турецький націоналізм та виступає за спрощення османської мови для розповсюдження своїх ідей у широкі маси населення. Мову вдалося спростити в деяких сферах, проте вона залишилась незмінною в сфері освіти та управління. Після перемоги у Війні за незалежність (1919–1923), молода Турецька Республіка зіткнулася з проблемою самоідентифікації її народу. Існувала необхідність в мові, що змогла б об'єднати народ та сприяла б збільшенню грамотності серед населення [1, с. 6]. Мовна реформа, проведена в Туреччині у 1928 році, є передусім не як лінгвістичний, а соціально-політичний процес. Основними напрямками стали прийняття модернізованої латинської абетки та «очищення» мови від перських та арабських запозичень. У листопаді 1928 року було офіційно затверджена нова латинська абетка, а у вересні 1929 року було скасовано викладання арабської та перської мов у школах. У 1932 році було створено Товариство вивчення турецької мови, завданням якого було «тюркифікація» лексики та створення неологізмів. Далі було дослідження доісламської турецької мови для відродження давніх турецьких слів, що вийшли зі вжитку. Ці дії сприяли різкому підвищенню рівня грамотності серед населення [1, с. 7].

Підсумовуючи історичний аспект формування сучасної турецької мови, ми можемо зазначити, що пройшовши декілька етапів розвитку, що залежали від історичної епохи, турецька завжди мала тісний зв'язок з арабською, що виражалося у використанні арабської абетки та великої кількості арабських та перських запозичень, що збагачували цю мову та робили її більш вишуканою.

Настав час перейти до впливу арабських запозичень на сучасну (після 1928 року) турецьку мову.

Турецький мовознавець та прихильник «очищення» мови - Омер Асим Аксой детально досліджував запозичення, які вціліли в турецькій мові попри активні реформи. Оскільки більшість цих слів мають арабське чи перське походження, вони були розділені на п'ять основних категорій. До першої групи було віднесено невіддільну релігійну термінологію, яку мовне «очищення» взагалі не зачепило, - сюди входять такі поняття, як din (віра), namaz (молитва), ezan (заклик до молитви) та oruç (піст). Другу групу становлять так звані «одомашнені» повсякденні слова, як-от defter (зошит), kalem (ручка), kağıt (папір), kitap (книга) та mektup (лист); вважається, що наразі шукати їм заміну немає потреби, хоча в майбутньому це цілком можливо. Третя категорія охоплює застарілі слова, які закликається повністю забути та викорінити з ужитку; наприклад, замість запозичень anane (традиція), muhakkak (істинний) чи tahakkuk (усвідомлення) пропонується використовувати питомі турецькі відповідники gelenek, besbelli та gerçekleşme. Четверта група складається з книжної та офіційної лексики, що досі активно вживається паралельно з гарними турецькими аналогами, особливо серед прихильників османської мовної традиції; до цього списку було включено слова asır (століття), mahiyet (сутність), menfaat (вигода), lisan (мова), intizar (очікування), tehir (відстрочка), cemiyet (суспільство) та reis (президент). У п'ятій категорії виділяються слова з нез'ясованим для пересічного носія походженням, яскравим прикладом яких є слово diğer (інше) -

попри те, що воно має перське коріння, його часто сприймають як рідне турецьке [8, с. 94–95].

Аналіз 134 арабських запозичень у турецькій мові показав шість основних типів змін значення слів. Найпоширенішими є три процеси, які охоплюють майже 90% усіх випадків: повна зміна значення, звуження значення та його розширення. Під час радикальної зміни слово повністю змінює свій зміст. Наприклад, арабське слово şazab («холостяк») у турецькій мові перетворилося на subay зі значенням «солдат» або «морський офіцер». Звуження значення відбувається тоді, коли слово починає позначати лише частину свого початкового змісту. Наприклад, арабське şarab означало будь-який «напій», а турецьке şarap стало означати тільки «вино». Подібний процес спостерігається і у слові tilmīz, яке в арабській мові мало кілька значень («учень», «студент», «стажер»), але в турецькій закріпилося лише у значенні «учень релігійного вчителя». Важливо, що такі зміни стосуються основного значення слова і фіксуються у словниках. Водночас випадки метафоричного переосмислення у досліджених словах майже не зустрічаються. Ці процеси також пов’язані з появою синонімів та семантичних замін. Синонімія виникає тоді, коли іншомовне слово має турецький відповідник. Часто це стало наслідком мовної реформи Мустафа Кемаль Ататюрк. Наприклад, слова faiz і ilgi означають «відсотки», а misafir і konuk – «гість». Іноді слова відрізняються лише сферою використання. Наприклад, medrese означає релігійну школу, а mektep – світську державну школу. Заміна значення слова виникає тоді, коли слово починає позначати не весь предмет, а лише одну його рису або частину процесу. Наприклад, турецьке слово hisar («замок») походить від арабського слова зі значенням «облога». Слово iskat («ритуал милостині за померлого») спочатку означало «відпущення гріхів», тобто назва мети ритуалу стала назвою самого ритуалу. Слово avret («жінка») походить від арабського слова зі значенням «приховані частини тіла» і змінило своє значення під впливом релігійних уявлень. Основною причиною таких змін є потреба турецької мови у нових словах. Саме цим пояснюється більшість випадків запозичення. Проте важливу роль відіграють і інші чинники: контекст уживання слова, нечітке розуміння його значення, усне передавання та незнання оригінальної мови. Наприклад, арабське слово badire спочатку означало «ознака чогось», але через часте вживання у негативному контексті в турецькій мові стало означати «біда» або «труднощі». Важливим є також історичний фактор. Багатовікові контакти між мовами та вплив західної культури призвели до зміни значення деяких слів. Наприклад, слова ictihat та vatan у сучасній турецькій мові набули нових значень під впливом європейської політичної та правової традиції [2, с. 1019–1021].

Оскільки оригінальна арабська звукова система (зокрема довгі й короткі голосні та специфічні гортанні приголосні) є чужою для турецького сингармонізму (гармонії голосних), запозичені слова зазнають значних змін, щоб відповідати правилам турецької вимови. Спираючись на класифікації мовознавців, можна виділити кілька основних фонетичних процесів. По-перше, відбувається зміна коротких арабських голосних. Залежно від фонетичного оточення вони переходять у турецькі відповідники: арабське коротке «а» може передаватися як «а» або «е», а «u» - як «u, ü, o, ö». При цьому гортанні та емфатичні приголосні арабської мови (ح, غ, ع, ظ, ط, ض, ص, خ) впливають на збереження «твердості» голосних. Це видно на прикладах: mahlûk – mahluk, mufrad – müfret, kitâb - kitap. По-друге, розглядається зміна довготи голосних. Найчастіше довгі арабські голосні /â/, /û/, /î/ скорочуються. Це відбувається у закритих або кінцевих складах (ıslâh – ıslahı), а також у середині слова (Hadîce – Hatice, kabâhat – kabahat). Водночас у частині слів довжина зберігається (basîret, idâre). Іноді спостерігається зворотний процес –

помилкове подовження коротких голосних за аналогією (azamet – azâmet, asıl – asîl). По-третє, описується адаптація кінцевих приголосних сполучень, які не характерні для турецької мови. Щоб полегшити вимову, між приголосними вставляється голосний звук. Наприклад: harf – harif, zamn – zaman [5, с. 59–61].

У цій сфері також варто згадати про взаємодію голосних і приголосних у турецькій мові.

Взаємодія голосних і приголосних у турецькій мові відбувається за певними закономірностями і подібна до інших мов. В арабській мові тверді (задньоязикові) приголосні зазвичай поєднуються з голосними заднього ряду. Це стосується звуків, що позначаються літерами ع, غ, ظ, ط, ض, ق. У турецькій мові такі приголосні рідко поєднуються з голосним переднього ряду /e/, хоча є винятки, наприклад: ziyafet, hazire, müstantik, cevahir тощо.

Вплив арабської мови також помітний у словах типу tef‘îl (наприклад, tahsil, tedbir). Під час переходу в турецьку мову деякі приголосні змінюють свою «твердість» або «м’якість». Наприклад, у akl - akıl звук зберігається твердим, а в nakl – nakil і vakt – vakit відбувається пом’якшення. Це пов’язано з впливом сусідніх звуків, особливо /l/ і /t/. Також різні арабські звуки (s, z, h, t у різних літерах) у турецькій мові часто зливаються в один звук. Через це при запозиченні важливу роль відіграє не лише написання, а й вимова слова (наприклад, mütâlaa – mütalaa, hukm – hüküm). Деякі арабські голосні в турецькій мові змінюються на /o/ та /ö/. Наприклад: hırtûm – hortum, lukme – lokma, nukta – nokta, şuhre – şöhret. Також з’являються звуки /ü/ та /ı/, яких немає в арабській як окремих фонем. У результаті турецька мова пристосовує арабські слова до своєї фонетичної системи, змінюючи як голосні, так і приголосні [5, с. 61–62].

Таким чином, дослідження показує, що турецька мова активно перебудовує арабські запозичення, підлаштовуючи їх під власну фонетичну систему. Отже, арабські запозичення в турецькій мові зазнали значних змін у процесі тривалого історичного розвитку. Багато слів були переосмислені, адаптовані до нових умов та стали органічною частиною турецької мови.

Також варто зазначити, що у сучасній турецькій мові існує значна кількість дієслів, утворених від арабських запозичень. Такі дієслова часто вживаються паралельно з питомо турецькими відповідниками. Вони формуються двома основними способами: за допомогою суфіксів або шляхом додавання допоміжних дієслів etmek («робити») та olmak («бути»).

Наприклад, дієслово selamlaşmak («вітатися») утворене від арабського слова selam за допомогою суфікса -laş, а devam etmek («продовжувати») походить від арабської лексеми devam та турецького допоміжного дієслова etmek. Подібним чином сформувалося і дієслово kaybetmek («втрачати»).

Деякі дієслова можуть утворюватися одразу двома способами. Наприклад, поряд із формою tekrar etmek («повторювати») існує також форма tekrarlamak, створена шляхом суфіксації. Окрему групу становлять дієслова арабського походження, які активно використовуються навіть попри наявність турецьких аналогів. Серед них: münakaşa etmek – tartışmak («сперечатися»), tahliye etmek – boşaltmak («евакуювати, звільняти»), intizar etmek – beklemek («чекати») та ihtiva etmek - kapsamak («охоплювати») [8, с. 96–97].

Крім того, цікавим фактом є те, що деякі арабські слова (наприклад boza - морозиво), після їх модифікації турецькою мовою, знову починали використовуватися арабами, проте вже як турецькі запозичення [3, с. 18].

Варто перейти до повсякденного використання арабських запозичень в турецькій мові. Так, останнім часом у турецькому суспільстві спостерігається повернення до вживання застарілих слів арабського походження. Це пов’язують із політичним курсом і більш

консервативними поглядами частини керівництва країни. У результаті в офіційному та повсякденному мовленні знову активно використовуються архаїчні лексеми. До них належать ввічливі формули та вітання, наприклад, Bilmukabele («взаємно»), а також вставні слова й прислівники: bilhassa («особливо»), bizzat («особисто»), malum («відомо»), makul («прийнятний»), kâfi («достатньо»), katiyen («ні в якому разі»), binaenaleyh («тому»), maamafih («проте»). Найбільш помітно ця тенденція проявляється у політичному дискурсі, зокрема у виступах президента Реджепа Таїпа Ердогана. У таких промовах часто використовується османсько-арабська лексика, що підсилює релігійний та традиційний характер мовлення. Наприклад, після перейменування Айя-Софії у 2020 році офіційною стала назва Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi, яка відображає османську мовну традицію. Також у політичних заявах часто використовуються слова арабського походження, як-от millet («нація»), irade («воля»), takdir («оцінка, рішення»), hürmetsizlik («неповага») [8, с. 101–102].

Висновки. Араби протягом століть активно взаємодіяли з давніми тюркськими племенами, що вийшло на якісно новий рівень після прийняття більшістю цих племен ісламу у X-XI ст. Становлення Османської імперії стало передумовою для формування унікальної мови – османської, що ввібрала в себе велику кількість арабо-перських запозичень. Падіння імперії у 1923 році та створення Республіки стало головною причиною мовної реформи та активного переосмислення ролі турецької мови в соціумі. Сучасна турецька мова все ще має дуже багато арабізмів, незважаючи на політику «очищення» в період формування молодої держави. Арабізми все ще активно впливають на семантику, фонетику та словотворення сучасної турецької. Дана тема є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Doğançay-Aktuna S. Language planning in Turkey: Yesterday and today. International Journal of the Sociology of Language. 2004. Vol. 2004, № 165. P. 5–32. DOI: https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.005
2. Al-Athwary A. A. H. Investigating semantic change of Arabic loanwords in Turkish. Journal of Language Teaching and Research. 2022. Vol. 13, № 5. P. 1014–1022. DOI: https://doi.org/10.17507/jltr.1305.14
3. Alnajadat B. M. Arabic-Turkish loanwords: Modernization and old-age marker as factors to decline. International Journal of Linguistics, Literature and Culture (Linqua-LLC). 2015. Vol. 2, № 2. P. 16–22. URL: https://share.google/gHjtZo7qk4pwpVcqk (дата звернення: 31.05.2026).
4. Alshammari W., Ahmad R. Adaptation of Turkish loanwords originating from Arabic. International Journal of English Linguistics. 2020. Vol. 10, № 5. P. 388–397. DOI: https://doi.org/10.5539/ijel.v10n5p388
5. Altun H. O. Türkiye Türkçesindeki Arapça alıntı kelimelerde ünlü uyumsuzlukları [Vowel disharmony in Arabic loan words in Turkish]. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2013. № 34. P. 55–69.
6. Ottoman Turkish language. Encyclopædia Britannica. 2026. 20 Apr. URL: https://www.britannica.com/topic/Ottoman-Turkish-language (дата звернення: 31.05.2026).
7. Lischewski N. Planning the languages of Turkey: Sprach- und kulturwissenschaftliche Studien zur Ethnizität. Sprachen, Völker und Phantome. Berlin: De Gruyter, 2018. P. 245–264. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110601268-006
8. Vulović A. M. Upotreba i frekventnost arabizama u savremenom turskom jeziku [The use and the frequency of Arabic loan words in the Turkish language]. Zbornik Radova Filozofskog Fakulteta u Prištini.

2025. Vol. 55, № 1. P. 87–106. DOI: https://doi.org/10.5937/zrffp55-53751
9. Yıldırım A., Hacıbekiroğlu A. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Arap dilinin Türk diline tesiri [The influence of the Arabic language on the Turkish language after the adoption of Islam by the Turks]. Pearson Journal of Social Sciences & Humanities. 2023. Vol. 8, № 25. DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.10045327

Korotkov Dmytro – student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of Odesa I. I. Mechnikov National University.

ARABIC BORROWINGS IN TURKISH AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

This article is devoted to the analysis of the influence of the Arabic language on the Turkish and Old Turkish (Ottoman) languages. The aim of the article is to determine the role and features of Arabic borrowings in the Turkish language, the reasons for their appearance, as well as their impact on the development of the Turkish language system. The article analyzes the history of the interaction of the Arabic and Turkish languages. The role and significance of Arabisms in the modern Turkish language is emphasized. The problem of the reasons for the active borrowing of Arabic words in the Turkish language is considered. At present, Arabic borrowings play an important role in the vocabulary of the modern Turkish language. The centuries-old interaction of the Turks and Arabs has contributed to the cultural enrichment and interpenetration of the languages and cultures of these peoples. The relevance of the study lies in the active use of Arabic and Persian borrowings in the modern Turkish language and Turkey's attempts to pursue a policy of «neo-Ottomanism», which directly indicates its main goal - to reunite the entire Islamic (and Turkic) world under its rule. Arabs have actively interacted with ancient Turkic tribes for centuries, which reached a qualitatively new level after the adoption of Islam by most of these tribes in the 10th-11th centuries. The formation of the Ottoman Empire was a prerequisite for the formation of a unique language - Ottoman, which absorbed a large number of Arab-Persian borrowings. The fall of the empire in 1923 and the creation of the Republic became the main reason for language reform and an active rethinking of the role of the Turkish language in society. The modern Turkish language still has a lot of Arabisms, despite the policy of "purification" during the formation of the young state. Arabisms still actively influence the semantics, phonetics and word formation of modern Turkish. This topic is relevant and requires further research.

***Keywords**: Arabic borrowings, Arabisms, Turkish, Ottoman.*

Рекомендовано до друку – ст. викл., к. політ. н. Макух В. В.

Стаття надійшла в редакцію 14.05.2026 р.